

ЖІНОЧІ БОЖЕСТВА В РЕЛІГІЯХ АВРААМІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

Не викликає заперечень в сучасній науці той факт, що жінка була обоженна раніше за чоловіка, а священні книги релігій авраамістичної традиції фіксують наступну стадію розвитку суспільства: перехід до нового способу ведення господарства та панування чоловіка в усіх сферах життя. Іудейство та мусульманство не визнавали культу богинь і завжди боролись з цим. Для іудеїв Ягве (чи Яхве) був одночасно і покровителем жінок. В іудаїзмі жінка не бере активної участі в релігійному житті. Це тут непотрібно, бо ж її життєдіяльність сама собою є релігійністю. Функції жінки в сім'ї тотожні релігійному служінню. Кожна жінка-іудейка є Богинею. Як Бог, творить вона людину і їй непотрібна заступниця перед зовнішнім світом. Чоловік має молитись за неї, адже вона самим своїм еством є провідницею волі Божої. Життя жінки циклічне, що відповідає божественним ритмам. Народження дітей праматерями залежало від Бога, бо ж він посилав дітей. Згідно з іудейським віровченням, жінка має прямий зв'язок з Богом, а чоловік лише молить Бога про допомогу. Іудейство проникнуто вірою в єдиного Бога, охоронця обраного народу від зовнішніх ворогів. Він дарував останньому всю свою любов і допомогу. Бог Воїн-Саваоф відділяє своїх від чужих і однаково турбується як про жінок, так і чоловіків. Жінкам не потрібна якась своя покровителька, бо ж в них є покровитель. Ягве-Саваоф – чоловік. Хоч у нього і немає певного матеріального образу, але все ж у його діях таки переважають чоловічі риси. Г.Честертон писав, що "якщо б для Бога Ізраїлю вибирали матеріальний символ, то це був би фалічний символ" [Честертон Г. Избранное.- М.,1991.- С. 148]. Дійсно, це Бог давав життя народу, його долю. Він брав участь безпосередньо у його розмноженні, адже всі іудейські праматері, за Біблією, були безплідними (Сара, Лея, Ребекка, Рахіль), а потомством їх наділив Господь. Поява потомства залежала в першу чергу від Бога як чоловічого начала, а потім вже від власного чоловіка як господаря. Саме Бог чудесним способом послав цим жінкам дітей. Благодать Божа передається через кров, підтвердженням цього є обрізання. Основне завдання жінки-іудейки родити дітей і виховувати їх в дусі Закону. В реалізації цього завдання жінці потрібна не стільки Богиня-Мати, скільки дієвий вплив Бога-Чоловіка, захисника, законодавця.

* Недзельська Н.І.- старший викладач Херсонського державного педагогічного університету.

Подібний погляд на роль і місце жінки в релігійному і суспільному житті був і у арабів. В ісламі Аллах виконує ті ж функції, що й Ягве. Однак у виникненні й розповсюдженні ісламу взяли активну участь жінки, особливо родички і дружини Мухаммеда. Перша дружина Мухаммеда Хадіджа, багата вдова, з якою він одружився у 24-річному віці, стала йому помічницею в релігійних справах, схвально ставилась до його діяльності. Важливу роль в поширенні ісламу відіграла третя дружина пророка – Айша (особливо після смерті Мухаммеда), а також дочка Фатіма і внучка Зейнаб. Для зміцнення позицій ісламу Мухаммед використовував одруження з жінками, які могли принести вигідний союз або примирити ворогуючі сторони. Політичним був шлюб дочки пророка Рукаїї з Османом. Після її смерті дружиною йому стала інша дочка пророка – Умм-Кульсум. Для зміцнення рядів своїх соратників Мухаммед одружився з дочкою Абу Бекра – Айшою, а кузен Алі став зятем. Надійний політичний союз Мухаммед забезпечив собі, взявши дружиною Марію - дочку єгипетського короля, Софію - дочку впливового іудея. На той час іудеї, що жили поруч з арабами ворогували з ними. Уей шлюб забезпечував стабільність і мир в тилу Мухаммеда. Дружина Зейнаб - знак дружби з королем Абссінії.

Культу жінок, які оточували Мухаммеда, сприяло також те, що традиційно до прийняття ісламу араби поклонялись жіночим божествам. Це знайшло своє відображення і в Корані. Три богині доісламського періоду згадуються в Корані – ал-Лат, ал-Уззу й Манат [Коран 53:19, 20]. Деякий час Мухаммед навіть думав дозволити поклонятись їм як дочкам Аллаха, але згодом різко засудив поклоніння богиням як язичництво, використавши при цьому звичну для арабського світу аргументацію: богині не можуть бути дочками Аллаха, бо хіба б він не міг мати сина, а задовольнився б дочками? Коран свідчить, що люди неохоче розлучались зі своїми божествами. Саме це сприяло культу жінок з оточення пророка. Але в цілому культ святих жінок, за винятком одиничних випадків (Фатіма, Зейнаб, причиною чого була трагедія дому Алі) не набув в ісламі такого широкого розвитку, як це мало місце в християнстві.

Відсутність жіночих божеств в іудаїзмі та ісламі можна з'ясувати становищем жінки в скотарських племенах. Жінка відіграє меншу роль в скотарському господарстві, ніж чоловік. Тут вона залежить від нього. Його Бог є водночас і її захисником. Бог захищає чоловіка і все, що йому належить, в тому числі й жінку. В землеробів важливе місце займає предмет праці – земля. Від її родючості значною мірою залежить життя людей. Як із землі виходить паросток, так і з жінки - нове життя. Земля породжує хліб, жінка - дітей. Земля обожнюється у землеробів, обожнюється в них і жінка, її здатність народжувати. Магічне мислення

переносить на жінку ставлення до землі. Через оргаїстичні культури відбувається спроба вплинути на землю: подібне викликати подібним. Залишки цього ми спостерігаємо і в християнстві. У скотарів земля годує, а не породжує багатство, бо ж народжують тварини. Для хорошого приплоду важливим є продуктивний самець. Якщо земля погано годує, скотарі переходять на нове місце. Звідси й за аналогією з'явилась можливість покинути дружину, розлучитись з нею, якщо вона не виконує свої функції. То ж не дивно, що іудаїзм та іслам визнають можливість розлучення, а християнство різко засуджує його. Основне завдання жінки в іудаїзмі та ісламі – народжувати та виховувати дітей. Їй навіть молитись в храмі не обов'язково, щоб не переривати більш важливу справу її життя.

Християнство не виносить на перший план дітородну функцію. В ранньому християнстві захист дітей був реакцією на негуманне ставлення греко-римського суспільства, поширену практику вбивства та підкидання дітей. Дітонародження через есхатологічний характер раннього християнства не стало метою життя християнки. Діти – це зайвий клопіт. Особливості римської традиції щодо регулювання дітонародження пояснюють і акцент на образі Діви Марії в Західній Церкві і Матері Божої - в східній, зокрема в українському православ'ї, носіями якого були переважно землероби. Пізніше час від часу церква акцентувала увагу на дітонародженні, але здебільшого під впливом соціальних процесів, що відбувались в суспільстві, зокрема в період демографічних криз чи падіння моралі. Так, наприклад, в ХХ ст. це пов'язане з поширенням практики переривання вагітності, дозволеною офіційно в деяких державах, що розглядається християнськими церквами як дітовбивство.

У скотарів іудеїв та арабів ставлення до народження дітей було кращим, зокрема до хлопчиків. Діти в них - це символ багатства, як приплід тварин. При високій смертності висока народжуваність була позитивним явищем і сприймалась суспільством схвально. До того ж, при жіночому перенаселенні завжди можна було відрегулювати цей процес. Вбивство дівчаток, яке згадується в Корані, є тому свідченням. Полігінія теж вирішує ряд проблем. Мухаммеду потрібні були воїни для боротьби за віру, адже постійні війни призводили до втрати чоловічого населення. Це також стало причиною появи в Корані заохочення дітонародження, зведення його в ранг справи служіння Аллаху.

Ставлення до дітонародження можна пояснити, виходячи також з наявності рабства. Греки й римляни мали розвинуте рабство. Вони історично рано скористались рабською робочою силою. Дітей стало їм вже не вигідно використовувати як робочу силу. Це вимагало великих затрат. Простіше було використати рабську силу. В іудеїв же , на

противагу грекам чи римлянам, народження дітей було віднесене до богоугодної справи. Історія єврейського народу свідчить, що швидке розмноження, відновлення кількості "богообраного" народу було часто необхідним для збереження нації, її виживання. Це виявилось і в роки рабства євреїв у єгиптян, і у Вавилоні, і в пізніші часи.

З усіх авраамістичних релігій лише християнство має розвинутий культ жінки - Діви Марії, Богородиці, культ Матері Божої. Становлення цього культу відбулося не відразу з виникненням християнства. В ранньому християнстві в боротьбі з орґаїстичними культурами увагу на образі Марії прагнули не акцентувати. В Євангеліях мало говориться про матір Ісуса Христа, є лише декілька згадок. В Євангеліях від Матвія та від Марка про Марію сказано лише як про жінку, що народила Божого Сина. В усьому іншому ж вона зрівняна з послідовниками Ісуса. Вивершить її те, лише якщо вона піде за Сином, чинитиме волю Його Отця. За цієї умови вона стане близькою йому, як і всі інші християни. В Євангелії від Матвія є розповідь про те, як Йосип дізнався, що Марія вагітна від Духа Святого. В наступному вірші згадує Матвій про Марію як Матір Ісуса, коли прийшли поклонитись новонародженому волхви. Потім Марія з Йосипом втікають до Єгипту, а з часом повертаються в землю Ізраїлеву. Лише одна згадка тут появи про неї, коли Син почав проповідувати в Капернаумі. Підчас страти Ісуса було багато жінок, які спостерігали за всім здаля. Були серед них і жінки, які прийшли з Галілеї, але про присутність матері Ісуса тут при цьому не згадується. Не згадується Марія і серед багатьох людей, які йшли за Ісусом, і в Євангелії від Марка. Про неї говориться лише один раз, коли Ісуса холодно приймають у Назареті, питаючи: "Хіба ж Він не тесля, син Маріїн?" [Мк. 6:3]

Більше згадок про Марію є у Євангелії від Луки. На відміну від Марка і Матвія, Лука виділяє її серед жінок, багато про неї розповідає, змальовує Марію як Богородицю, що в Бога благодать знайшла, як благословенну між жонами. Лука передає розмову з Ангелом, який розповів про народження божественного сина. Марія, будучи переконаною Ангелом, відповіла: "Я ж Господня раба: нехай буде мені згідно з словом твоїм" [Лк. 1:38]. У Луки є також розповідь про чудесне зачаття Єлизавети, зустріч Марії та Єлизавети. Ще до народження Ісуса Єлизавета знає, що до неї "прийшла мати мого Господа" [Лк. 1:43]. Лука також наводить гімн Марії Господу, детально розповідає про народження Іоанна Предтечі, Ісуса Христа, обрізання Ісуса, наводить слова праведника Семена звернені до Марії: "Ось призначений Цей багатьом на падіння й уставання в Ізраїлі, і на знак сперечання, - і меч душу прошиє самій же тобі, - щоб відкрились думки сердець багатьох!" [Лк. 2:34-35]. Але при страті і похованні Ісуса Марія знову не згадується.

В Євангелії від Івана є лише три згадки про Богородицю. Перша - це розповідь про весілля в Канні Галілейській, де був Ісус і його мати і де, на думку Івана, Ісус зробив перше чудо - перетворив воду на вино. Мати, будучи переконаною в можливостях свого сина, коли інші сумніваються, наказує: "Зробіть усе, що Він вам скаже!" [Ів. 2:5] Наступна - про те, що Ісус з матір'ю та учнями відправились до Капернауму. Остання згадка про Марію в Євангелії від Івана пов'язана зі стратою Сина. Тільки у Івана є згадка про її присутність в останні хвилини життя Ісуса: "Під хрестом же Ісуса стояли - Його мати і сестра Його матері, Марія Клеопова і Марія Магдалина" [Ів. 19:25]. В останні хвилини свого земного життя Ісус турбується про матір: "Як побачив Ісус матір та учня, що стояв тут, якого він любив, то каже до матері: "Оце, жоно, твій син!" Потім каже до учня: "Оце мати твоя!" Із тієї години той учень взяв її до себе" [Ів. 19:26-27].

Зовсім інакше змальована Марія в Об'явленні Івана Богослова. Тут Марія, Єва, Жінка зображені більш поетично, ніж реалістично, з ознаками надприродними, божественними: зодягнена в Сонце, а під ногами її Місяць, а на голові її - вінок з дванадцяти зір. Вона змальована тут як Цариця Небесна, а християнський світ названий "остатком насіння її" [Об. 12:17].

Становлення культу Діви Марії відбувалося в період Вселенських Соборів і пов'язане із особливостями релігій Риму. З одного боку, римська релігія схематична, з великою кількістю різного роду покровителів, а з іншого - вона ввібрала в себе культу поневолених народів. Популярними стали східні богині. В цю пору Бог немислимий був без богині. Так, довкола Ісиди склався цілий культ з релігійними містеріями та ієрархією жерців. Вона оспівувалась як богиня небес і світобудови, як охоронниця від різних бід. Греки порівнювали її з Герою, Деметрою, Іо, Гекатою, Афродітою, Це богиня-мати, що вигодовує дитя. Писали про неї Сенека, Плутарх, стоїки. "Калігула звів шанування Ісиди до державної релігії, але вона отримала поширення тільки у вищих верствах суспільства" [Вардиман Е. Жінщина в древнем мире. М., 1990.- С. 98-99]. Жінки з низів звертались до інших релігій, що теж прийшли зі Сходу - до іудаїзму, християнства" [Там само.- С. 99]. Християнство більше захопило жінок, ніж чоловіків. "Жінок-прозеліток - як називали новонавернених - було більше, ніж чоловіків" [Там само.- С. 99]. Первісне християнство проголосило рівність чоловіка та жінки, адже для багатьох чоловіків шлях до християнства проклали жінки. В цей час наголос ставився на Жінці-спасительці, покровительці, захисниці, посередниці між людьми та Богом. Синтезом Риму та іудаїзму стала Марія - Мати Божа.

Ісус, як син Бога, теж виступав покровителем жінок. Більше того, його милість до нужденних, нещасних грішних жінок була безмежна (прощення перелободійки, розмова з самаритянкою і т. д.). Поруч з Ісусом завжди було багато жінок. Серед них: Марія Магдалина, Марія і Марта - сестри Лазаря та багато інших. Багатьом з них він допоміг у житті. До жінок звертав свої проповіді в синагогах Павло, але його ставлення до жінок було більш строгим. Він походив з іншої місцевості, ніж Ісус. Павло народився й виріс в іудейській громаді Тарсу - столиці Кілікії. Тут був поширений культ Артеміди, містерії якої до певної міри мали риси моральної розбещеності, властивої для Малої Азії, зокрема, Вавилону, де жінки у всіх відношеннях мали свободу. Навіть гетери тут допускались до дій для посвячених. Подібні до оргії свята Артеміди, для апостола Павла в його посланнях став негативним зразком культ всіх неіудеюк; апостол особливе підкреслював його привабливість для маси, посилено з ним борючись. Можливо заборона Павла жінкам проповідувати в церкві пов'язані з боротьбою проти шанування Богині - Матері язичників.

Ісус проповідував перед сільськими громадами й уникав міст. До Тиверіади - столиці Галілеї - він ніколи не ходив. Апостол Павло ж навпаки проповідував лише в містах. Ісус у всіх відношеннях був сільським, лише декілька днів перед смертю провів в місті. Умови життя визначили також ставлення Павла до іншої статі. Жінки, яких бачив у своїй юності Ісус, були переважно селянки з гір, горді, вільні, що працювали на полях разом з чоловіками. В Тарсі ж, навпаки, жінки, діти жили відгороджено від навколишнього світу [Вардиман Е. Женщина в древнем мире.- М., 1990.- С. 106].

Стикаючись з культурним світом тих чи інших народів, християнство не могло просто замінити собою цей світ. Воно мусило освоювати його, а відтак і засвоювати деякі його риси. Проповідь аскетизму в ранньому християнстві пояснюється перш за все очікуванням скорого приходу месії потребою відчувати себе вільним для служіння Богу та скорої участі у тяжких випробуваннях неминучої фінальної драми. З іншого боку, це було протиставленням культу тіла, розбещеності Риму як "вавилонської блудниці". Християнством заперечувалась тілесність як ознака смертності, нікчемності, слабості людини". Строгі морально-етичні принципи, висунуті християнством, не були святенницьким винаходом євнухів та старих дів. Вони були природною захисною реакцією суспільства того часу на надмірне захоплення сексуальними задоволеннями, статеву розбещеність і збоченість, що процвітали в Римській імперії. Повсюдне поширення фалічних культів та містерій, споконвічно спрямованих на освячення статі і статевих

відносин, призвело в цей період до своєї протилежності – вульгарного торжества плотських насолод" [Бычков В.В. Эстетика поздней античности II-III века.- М., 1981.- С. 65]. Коли християнська релігія стала державною, то на місце Артеміди та інших богинь прийшла Діва Марія. Жінки в римському суспільстві, на відміну від іудейок, були досить вільними. Особливо з приходом багатих жінок до християнських громад потреба в жіночому божестві зростає. Ставлення до жінки, жіночих культів, плотської любові, дітонародження тощо зумовлене саме цим.

З часом ранньохристиянський месіанізм перейшов від актуальної есхатології до неактуальної - до закликів довготерпіння. І тут образ матері-захисниці стає особливо важливим. В подальшому офіційне християнство взагалі виключило есхатологічний рубіж з яких би то не було реально-історичних земних параметрів і перетворило в ідеальний орієнтир для вдосконалення душі.

В європейській традиції нехтуванням плоті як джерелом зла йде ще від платонівського трактування тіла як темниці душі, тіла, що прив'язує людину до матеріального світу. Причиною ж, яка викликає плотські гріхи, тут є жінка. Власне, есхатологічний характер християнства перших віків його існування зумовлює саме таке ставлення до жінки, як до такої істоти, яка перед лицем скорого кінця світу провокує чоловіка множити гріх, народжуючи грішників. Відтак все, що пов'язане з відношенням між чоловіком та жінкою є гріховним, тож слід відмовитись від будь-яких зв'язків із протилежною статтю.

По-друге, плоть є храмом Божим, де перебуває душа. Тому відносини між чоловіком та жінкою, якщо вони будуть цнотливі й гармонійні, є позитивним чинником у духовному становленні особистості. В цій заміні велику роль відіграв образ Марії як певного зразка, ідеалу. Посилення впливу церкви на суспільство в епоху Середньовіччя призвело до зміцнення культу Діви Марії. Проблема жінки для цього часу вже другорядна. Любов ставала змінюється любов'ю людини до людини. В християнстві, на думку Б.Рассела, жіноче питання має два аспекти. З одного боку, жінка-спокусниця, джерело гріха, а з іншого - вона здатна до святості більше, ніж чоловік [Квинтэссенция. Философский альманах.- М., 1990.- С. 417]. Ці два типи жінок представлені Своєю та Дівою Марією.

В епоху Середньовіччя жінка - це спокуса для чоловіка й покарання його. З централізацією церкви, її одержавленням, закріпленням влади за чоловіками жінка стає уособленням Єви, спокусниці. Від Августина ця думка стає домінуючою в християнстві. Красива жінка - покарання чоловіку. Своєю красою, сексуальністю вона приваблює не лише свого чоловіка, а й багатьох інших. Вона пожадлива не тільки до

багатьох чоловіків, навіть і до самого диявола. У цей час виникає вчення про інкубе та сукубе. Ідеал Марії, Непорочної Діви - це чоловічий ідеал жінки для жінок, а не для чоловіків, бо ж вони користувалися послугами жінок. Проституція - явище поширене в усіх культурах. Поряд з незайманими жінками чоловіки для задоволення мали багато інших, від яких не вимагалось чистоти.

В епоху Відродження теж розглядали жінку як відьму, вірили в можливість спілкування її з дияволом і вважали вогнище нормою для неї. Навіть відомі гуманісти писали трактати про відьом і носили амулети проти них, наприклад, Марсіліо Фічіно - автор трактату "Відьма". В цей період Бога-Отця сприймали як саму силу, вічну, всюдисушу, як дію, священну каузальність, котра навряд чи може набути вловимих земних рис. На противагу Богу Діва Марія, Мати Божа - це реалізоване божественне, представниця грішних, але зберігша благодать. Протилежним до Марії є світ диявола. Паралельно з нею існують зло, відьми, Єва, хитрість, підступність. Діва Марія ж - святість, добро. Поруч з полум'ям любові до Марії, існують полум'я вогнищ спалованих відьом. Самі відьми були переконані, що вони - відьми. Все це знайшло, зокрема, своє відображення й в архітектурі готики. "Саме тому, що у вигляді Марії небесна любов знайшла для себе осереддя, земна любов стала родичкою диявола. Жінка - це гріх. Так відчували великі аскети. Диявол панує через жінку; відьма є поширювачкою гріха" [Шпенглер О. Закат Европы // Самосознание культуры XX века. - М., 1991. - С. 50].

В XIX ст. образ спокусниці Єви відійшов на другий план, акценти зміщуються знову в бік Марії. Жінка уявляється ніжним, граціозним створінням, контакт з грубим світом стає небезпечним. Її ідеали можуть бути зневажені при стиканні зі злом. Жінка - істота духовна. Це робить її вищою нездатною займатись політикою, розпоряджатись власним майном. Про жінку відтепер пишуть часто як про ангельську частину людства. За нею визнають переваги у всьому витонченому та вишуканому, на що лиш здатна людська істота. Відчувається прагнення зберегти за нею жіночість та привабливість. Хоч погані жінки існували, але, починаючи з вікторіанських часів, чоловіки вже не визнавали, що грішниця здатні їх спокусити.

Авраамістичні релігії в XX ст. прагнуть використати тенденцію зростання ролі жінок у всіх сферах суспільного життя, їх зростаючу соціальну активність в інтересах зміцнення своїх позицій в сучасному світі. З цією метою проповідують ідеї підвищення ролі жінки в релігії, навіть про можливість ліквідації монополії чоловіків на посади священнослужителів (протестантські церкви, реформістський іудаїзм). Відчувається залучення жінок до управління громадою, створення та

активізації діяльності різних жіночих релігійних організацій. Але іслам та іудаїзм й надалі наявність будь-якого культу жінки визнають за язичництво.

Протиріччя в християнському вченні про жінку зумовлене неоднорідністю того підґрунтя, на якому сформувалось християнство. Воно, як і будь-яка інша релігія, постійно відчувало на собі вплив соціально-політичних, культурних та інших чинників суспільного життя. З часом на перший план в цьому виходить вселенський, універсальний, космополітичний месіанізм, котрий звертається не до Богом обраного народу, а до всього людства, і мав важливе значення для поширення християнства. Він відкрив шлях до усвідомлення рівності людей як членів людського роду, зміцнив становище жінки в суспільстві та релігійному житті. Перемога цієї тенденції дала можливість подолати ізоляціонізм і перетворитись в релігію Середземномор'я, а пізніше - й усього світу. Проблема жіночих божеств відображає суперечливі погляди християнства в цілому. Виникнувши як секта в іудаїзмі, в питаннях ставлення до взаємин статей воно вибрало ідеї східних містичних вчень, досягнення грецької філософії від її початків до періоду еллінізму, а поширюючись в Римській імперії - зазнало впливу стоїцизму, неоплатонізму та римського права.

*С.Капранов** (м. Київ)

“ІСЕ МОНОГАТАРІ” ТА РЕЛІГІЙНІ УЯВЛЕННЯ ДОБИ ХЕЙАН

Вступні зауваження

“Ісе моногатарі” – визначна пам’ятка японської класичної літератури, датована приблизно кінцем IX – початком X століття. Автор цього твору невідомий, хоча найпоширеніша традиційна версія твердить, що це – один із провідних поетів доби Хейан (794–1192) Аріварано Наріхіра (825–880). “Ісе моногатарі” посідає важливе місце в класичній ієрархії текстів – глибоке знання його було обов’язковим для освіченої людини; крім того, цей твір містить у собі огляд життя хейанського аристократа, а відтак має характер “енциклопедичного” самоопису культури.

* Капранов С.В.- науковий співробітник Інституту сходознавства імені А. Кримського НАН України.